

Immanuel Wallerstein: Bevezetés a vilárendszer-elméletbe.

(Eszmélet Kiskönyvtár. Ford.: Koltai Mihály Bence.)

L'Harmattan – Eszmélet Alapítvány, Budapest, 2010. 221 oldal.

A 2010-es esztendő mozgalmas volt a 80. életévét ekkor betöltő Immanuel Wallerstein hazai tisztelői számára. Az évet olyan események fémjelezték, mint a február 19-én a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem által Wallersteinnek adományozott díszdoktori cím, az ennek kapcsán készített számtalan interjú, illetve a napvilágot látott két kis kötetnyi Wallerstein-szöveg: a Miszlivetz Ferenc által készített interjúkat tartalmazó textus,¹ illetve a most bemutatandó *Bevezetés a vilárendszer-elméletbe* című írás.²

Wallerstein *Bevezetése* – akárcsak mesterének, Fernand Braudelnek legutóbb idehaza megjelent könyve³ – egy egyetemi előadás-sorozat anyagát tartalmazza. A szerző saját bevallása szerint korábban soha nem próbálta egy helyen összefoglalni, hogy mit ért vilárendszer-elmélet alatt (12–13). Ezért az e témával nem foglalkozó egyetemi oktatók és hallgatók számára a santanderi *Universidad Internacional Menéndez Pelayo* egyetem által 2004-ben szervezett egyhetes nyári kurzusra szóló meghívása olyan szöveg megírására adott alkalmat, amelyben röviden és áttekinthetően mutathatja be elméletét. A Magyarországon 2010-ben megjelent kötetnek különös aktualitást ad a 2008-tól kibontakozó világgazdasági krízis, ami utólag igazolhatja Wallersteinnek a kapitalizmus fokozódó válságára vonatkozó elképzelését. Az e recesszióból kivezető út felvázolása viszont a szerző szerint hagyományos gondolkodásunkkal nem lehetséges, mivel az maga is a krízisbe jutott rendszer terméke, helyenként magának a válságnak az oka. Ahhoz azonban, hogy új elméleti megközelítést találjunk, meg kell értenünk, mi határozza meg jelenlegi tudásunkat. A kötet ezért nem pusztán egyes részproblémák elemzésére törekszik, hanem a vilárendszer-elmülethez tartozó összes problémát igyekszik bemutatni *önreflexív módon*: a teória premisszái és forrásai mellett az elmélet és tárgyának egymásra gyakorolt hatását is vizsgálja. E megközelítés mindenképpen újdonságot jelenthet a hazai olvasóközönség számára, ezért megkerülhetetlen szövegről van szó.

A kötet két nagyobb egységre osztható: az első fejezet külön részt képez, ami az elmélet kialakulását és tudásstruktúráit tárgyalja a társadalomtudományok fejlődésének belső történetébe és összefüggéseibe ágyazva. A második részt jelentő további fejezetek az elmélet tárgyát mutatják be (aktorok, mechanizmusok, a rendszer története, jövőbeli kilátások) oly módon, hogy Wallerstein magát az

¹ Miszlivetz Ferenc 2010: *A vilárendszer ingája és a jövőegyetem. Beszélgetések Immanuel Wallersteinnel*. Savaria University Press, Szombathely.

² Eredeti megjelenése: Wallerstein, Immanuel M. 2004: *World-Systems Analysis. An Introduction*. Duke University Press, Durham – London.

³ Braudel, Fernand 2008: *A kapitalizmus dinamikája*. Európa, Budapest.

elméletet is elhelyezi az általa vizsgált jelenségek sorában, bemutatva annak környezetét, külső történetét és azoknak az elméletre gyakorolt hatását.

Az első fejezetben Wallerstein azt fejti ki, hogy szerinte a társadalmi valóságot leíró és értelmező jelenkori elméleti megközelítések háttérében a korábbi századok tudománytörténeti eseményei állnak. Mivel a felhalmozásra törekvő kapitalizmus megkövetelte a technológiai fejlődéshez szükséges tudásanyag racionalizálását, ezért a tudás megszerzésének (kísérleti, illetve hermeneutikai) módszere mentén megtörtént a természettudományok és a filozófia szétválása, majd az ezt a szétválást leképező egyetemi struktúra és két külön kultúra kialakulása. Ezt követte végül a humán tudományok kettéválása idiografikus (egyediséget megragadni szándékozó), illetve nomotetikus (általános törvényszerűségek leírására törekvő) tudományokra. Az utóbbiak, amelyeket társadalomtudománynak neveztek, maguk is tovább szakadtak a vizsgálat tárgya mentén (közgazdaságtan, történettudomány, szociológia és politológia). Közös volt viszont bennük, hogy közelíteni próbáltak a természettudományok egzaktságához és értékmentességéhez. Az 1945 utáni társadalmi jelenségek viszont nem voltak értelmezhetőek a diszciplínák hagyományos rendszerében – új megközelítésekre lett szükség. Az egyik ilyen új paradigma a Wallerstein-féle világrendszer-elmélet lett.

Wallerstein *unidisziplináris* megközelítést javasol a társadalomtudományok számára, amivel az általa kínált rendszerszemlélet meghaladja a korábbi, főleg nemzetállami jellegű látásmódot. A teória főbb elemei (centrum–periféria, fejlődés, dependencia) az ötvenes–hatvanas évek tudományelméleti vitáiban kristályosodtak ki. Wallerstein ezeken túlmenően a legtöbbet Braudeltől és Karl Marxtól meríti. Braudelt követi, amikor elméletének középpontjába történeti rendszerek kerülnek, azaz olyan „tér-idő zónák, amelyek számos politikai és kulturális egységet átmetszenek, és a tevékenységek és intézmények olyan térben és időben létező integrált tartományát képezik, amelyre bizonyos rendszerszintű törvényszerűség jellemző” (45). E rendszerek nem örökkévalóak: keletkeznek, működnek, átalakulnak. A rendszerben részt vevő alkotóelemek az ezekben élő és cselekvő emberek számára *társadalmi világot* alkotnak, amelyek életük minden mozzanatát lefedik, de nem feltétlenül terjednek ki földrajzilag az egész világra.

Wallerstein ezt követően rátér a világrendszer-elmélet által vizsgált jelenségek bemutatására. A második fejezetben kifejtett elképzelése szerint a modern világrendszer kapitalista. Braudeltől merít, amikor a kapitalizmuson olyan *történelmi rendszert* ért, amely a tőke vég nélküli felhalmozását tekinti a társadalmi tevékenység legfőbb motivációjának. Ez azt is jelenti, hogy a kapitalista társadalomban működnek olyan mechanizmusok, amelyek az alternatív motiváció alapján cselekvőket hosszú távon büntetnek. Idézi Braudel megállapítását, aki szerint igazi kapitalizmus ott van, ahol nincs szabadpiaci verseny, mivel a tökéletes szabadpiac megléte esetén a piaci verseny lenyomná az elérhető profit mértékét egy olyan szintre, ahol már nem lenne érdemes termelni (61–63). Ezért a tőkefelhalmozás igazi terepe ott van, ahol monopóliumok, illetve oligopóliumok működnek. A Wallerstein felfogásában szereplő centrum- és periféria-helyzet is ez alap-

ján választható szét egymástól: a centrumhelyezetre és -országokra a monopolizált termelési formák, míg a perifériára a szabadpiaci formák a jellemzőek. Emiatt a periférián a monopolizált termékek előállítói értéktöbbletet tudnak realizálni a piaci verseny hiánya miatt – a centrum és a periféria így tengelyszerű munkamegosztásban kapcsolódik össze.

Wallerstein elfogadja Braudel többszintű időfelfogását is: a strukturális meghatározottságok hosszú távúak (*longue durée*), de nem örökké tartóak. A struktúrán belüli kilengések az úgynevezett Kondratyev-ciklussal (expanzív A-fázis és regresszív B-fázis) írhatók le. Wallerstein hangsúlyozza, hogy a regresszió után a rendszer nem tér vissza a kiinduló állapotba, mivel a válság megoldása során használt megoldások újabb krízisek magvait vetik el. A kapitalizmus erre expansióval reagál: újabb földrajzi egységeket (gyarmatok) kapcsol be a világgazdaságba, illetve az élet egyre több területén igyekszik újabb és újabb profitszerzési lehetőségeket kihasználni. A kapitalizmus ezért csak globálisan, illetve csak vilárendszerként működhet.

A rendszer elhatároló törvényszerűségének meghatározása után Wallerstein jellemzi a rendszer belső működését. A világgazdaság összekapcsolódó egységekből: háztartásokból, vállalatokból és államokból áll. Wallerstein ezek bemutatása során számos ponton korrigálja a marxi elméletet. Felfogása szerint a korábbi társadalomtudományi megközelítés nemzetállam-központú volt, a történelem eseményei ezért nem igazolták vissza Marx megállapításait. Amennyiben azonban a marxi elképzelést a kapitalizmusnak mint vilárendszernek a leírására használjuk, akkor kiderül Marx igaza. A vilárendszer dinamikájának egyik legfontosabb elemét Wallerstein számára is az osztályharc jelenti, azonban nála az egyes osztályok a kapitalizmus tengelyszerű munkamegosztásában elfoglalt különböző pozíciók, amelyekhez eltérő jövedelmek és érdekek kapcsolódnak. Azaz az osztályhelyzetet csak a vilárendszer egésze szempontjából kiindulva lehet megérteni. Nem arról van tehát szó, hogy az egyes nemzetállamokon belül nő meg a proletariátus aránya, hanem a vilárendszer azon pontjain, ahol a perifériára jellemző termelési tevékenységek a dominánsak. Hangsúlyozza azt is, hogy nem felel meg a valóságnak az, miszerint a munkásoknak nincs más lehetőségük, mint a munkaerejük eladása. A munkások ugyanis háztartásban élnek, amelynek többi tagja akár másfajta tevékenységből is szerezhet jövedelmet. Szemben áll az ortodox marxistákkal abban is, hogy a bérmunkából származón kívül más jövedelmeket is megkülönböztet (járadékokat, kistermelői tevékenységből származókat), illetve emlékeztet az önfenntartó gazdálkodás modern kori meglétére is – ennek megfelelően beszél proletár és félproletár háztartásokról. Wallerstein szerint – a hagyományos marxista elképzelésektől eltérően – az extraprofita törekvő vállalatoknak elsősorban a félproletár háztartásokból származó munkásokat érdemes alkalmazniuk. A csak bérjövdelemmel rendelkező proletár háztartásbeliek bérét ugyanis egy minimális szint alá már nem lehet csökkenteni, mert az veszélyeztetné a munkaerő újratermelését, míg a félproletariátus más jövedelemforrásból tudja pótolni a hiányzó és szükséges bevételt. Ezért paradox módon

a dolgozóknak az az érdekük, hogy teljes mértékben proletárrá váljanak. Munkás és tőkés ellentéte ugyanakkor nem csak antagonisztikus, ugyanis a tőkésnek érdeke, hogy a munkás meg tudja vásárolni a termékeit – ezért a kizsákmányolás nem vezethet a teljes kisemmizéshez – legalábbis a centrumországokban nem, ahol az erős munkásmozgalmi szervezetek ezt megakadályozzák.

Wallerstein háztartásait nem csak az osztályhelyzet jellemzi, azok státusz-, illetve identitás csoportokhoz is tartoznak. E csoportok – ideértve a nemzeteket is – nem összeegyeztethetetlenek a világrendszerrel, sőt, annak működésének elengedhetetlen feltételei, mivel egyfelől stabilizálják a termelői és fogyasztási alapegységeket, másfelől az egyes csoportok egymás elleni kijátszása növeli a profitrátát. A háztartások identitásküzdelmek adják a világrendszer politikai küzdelseinek az alapját.

A kapitalista rendszernek szüksége van az államra – az általa garantált jogok nélkül nem lehet biztonsággal törekedni a kapitalista tőkefelhalmozásra, az államoknak ugyanis számos területen van befolyásuk a gazdaságra, például az adók, a tulajdonjog meghatározása, a határok átjárhatóságának szabályozása területén. Az értéktöbblet elosztásáért folyó állandó harc, azaz az osztályharc során a szemben álló felek nyomást gyakorolnak az államra mint a legfőbb törvényhozó és végrehajtó szervre. Amennyiben ez szolgálja az állam erősítését, úgy a kapitalizmus kitermeli a nemzeti ideológiát és létrehozza a nemzetállamokat. Noha végső soron Wallerstein is az extraprofit megszerzéséért folytatott harc eszközeként tarja az államot, mégis hangsúlyozza, hogy az extraprofit realizálása nem feltétlenül az államokon belül, hanem sokkal inkább az államok között történik: a centrumországok a *laissez faire* ideológiát a periféria és félperiféria államaira kényszerítve realizálnak többletjövedelmet. A centrumállamok egymás közötti viszonyát a dominanciára törekvés jellemzi. Ez kétféleképpen történhet. Egyfelől megpróbálkozhatnak a világrendszer világbirodalommal való átalakításával: V. Károly, Napóleon, illetve Hitler kísérlete erre irányult. Mivel azonban Wallerstein definíciója szerint a világrendszer kapitalista logika szerint működik, e kísérletek szükségszerűen megbuktak, ugyanis az állandó tőkefelhalmozás parancsa alapján elkülönülő rendszer kizárja annak lehetőségét, hogy e parancsot más, politikai szempontoknak rendeljék alá. A világrendszer emiatt csak is világgazdaság formájában létezhet: nem lehet egy birodalmi központja. Másfelől azonban a világgazdaságon belül egyes államoknak (a németalföldi Egyesült Tartományoknak, Angliának, illetve az USA-nak) sikerült hosszabb-rövidebb ideig tartó hegemoniát elérniük, azaz bizonyos ideig képesek voltak meghatározni az államközi rendszer alapszabályait. A hegemon hatalomnak viszont olyan politikai és katonai funkciókat is be kell töltenie, amelyek költségesek és fölemésztik az adott állam erejét. Ez lehetővé teszi, hogy más államok is korszerűsítsék termelészerkezetüket, aminek következtében a hegemon hatalom fölénye csökken. A folyamat ellensúlyozása érdekében a hegemon állam katonai eszközökhöz nyúl, amivel azonban csak gyorsítja saját hanyatlását. Addig azonban képes arra, hogy meghatározza az államközi rendszer szabályait, uralja a világgazdaságot, érvényesítse politikai akarát katonai erő nélkül is – jórészt azáltal, hogy meghatározza

az uralkodó kulturális formanyelvet. A kapitalizmus által hegemon helyzetbe jutott hatalomnak így kulcsszerepe van a geokultúra létrehozásában: azaz a világrendszerben legitím normák és diskurzusok meghatározásában.

Az utolsó két fejezet a 19–20. század politikatörténetének, illetve a jelenkor válságának elemzését adja. Wallerstein számára ezen időszak politikai vitái lényegében a világrendszerben meglévő belső ellentmondás feloldására irányulnak. A világrendszernek ugyanis egyszerre érdeke, hogy a nép teljes jogú tagjai közé minél több embert soroljanak be, és az is, hogy minél többet rekesszenek ki belőle. Az első nyilvánvalóan az elnyomottak dühét hivatott csökkenteni, növelve ezzel a rendszer stabilitását; a második viszont a profitráta további növelését teszi lehetővé. Így válik érthetővé, hogy a liberális szabadságjogok kiterjesztése egy nacionalista, rasszista, imperialista, a liberális jogokat az adott közösséghez nem tartozóktól megtagadó környezetben ment végbe.

A jogkiterjesztésről szóló politikai vitákat kezdetben a centrumországokban folytatták le. A jogkiterjesztésben érdekeltek és ellenérdekeltek közötti küzdelemnek három terepe volt Wallerstein szerint: a politikai ideológia, a rendszerellenes mozgalmak és a társadalomtudományok területe. A világrendszer 19. századi legnagyobb megrázkódtatását az 1848-as forradalmak jelentették. E forradalmakban, az 1789-et követő, liberális–konzervatív szembenállásra épülő politikai küzdelmekben ugyanis ekkor megjelentek Európa majdnem minden államában a radikálisok, akik a nemzet valamennyi tagjára ki akarták terjeszteni a választójogot. 1789-től eltérően 1848 „világforradalom” volt. Az angol példa tanulsága – az, hogy fokozatosan, reformok bevezetésével ki lehet húzni a radikális mozgalmak méregfogát – viszont oda vezetett, hogy 1848 és az I. világháború között a centrumországok liberális államokká alakultak. A választójog fokozatos kiterjesztésével, az oktatási rendszer expanziójával, az állam munkajogi–munkavédelmi beavatkozásával, az országok polgárainak egy nemzetté összekovácsolásával megvalósult a francia forradalom „szabadság, egyenlőség, testvériség” programja. A liberalizmus programját a konzervatívok is elfogadták, hogy megelőzzék a nagyobb társadalmi felfordulást. Paradox módon a radikálisok számos követelését végül éppen a konzervatív és liberális kormányok valósították meg. A kapitalista világrendszerrel való elégedetlenség azonban új formát öltött. A hamarosan színre lépő rendszerellenes mozgalmak (nacionalista, munkás-, nőmozgalmak) számára ugyanis így megnyílt az út, hogy a liberális állam eszközeit felhasználva elfogadtassák követeléseiket a centrumállamokkal. A rendszerellenes mozgalmak, noha egymással konkurálóak voltak, ugyanolyan belső vitákon mentek keresztül, és hasonló megoldásokra jutottak: az első lépés az államhatalom megragadása, a második a társadalom átalakítása. A rendszerellenes mozgalmak megjelenése és egyes követeléseik elfogadása, világrendszerbe történő integrálása biztonsági szelepként szolgált, és paradox módon hozzájárult a világrendszer stabilitásához. A 20. század közepére e mozgalmak elérték elsődleges céljukat: az addig kirekesztettek állampolgári közösségbe való integrációját, illetve a gyarmati függésben lévő területek felszabadítását.

1945 után azonban sem a felszabadító nacionalista mozgalmak, sem a rendszerellenes erők nem, vagy nem a remélt ütemben valósították meg a társadalom átalakítására irányuló elképzeléseiket. Ezzel elveszett az elnyomottak hite, hogy a hagyományos rendszerellenes mozgalmak változtatni tudnak az ő helyzetükön is. Hasonló csalódottságot okozott a Szovjetunió is, amely 1917 után hamarosan betagozódott a kapitalista világrendszerbe: a „szocializmus egy országban” elvvel elfogadta a nemzetközi jog szabályait, és feladta a világrendszer meghódításának tervét. Nemzetközi kapcsolataiban egyre inkább államkapitalista módon kezdett el viselkedni, és kezdte követelni az őt megillető jogokat. A világrendszer világbirodalommal alakítására törekvő Hitlerrel szemben pedig együtt tudott működni a hegemon helyzetben lévő USA-val. A világrendszer tehát sikerrel integrálta a rendszerellenes erőket.

Kezdetben hasonló történt a társadalomtudományokkal is. E kontextusban ugyanis a tudományok szétválása, majd a humántudományok nomotetikus és idiografikus felosztása, illetve az erre épülő egyetemi struktúra is hatalmi célokat szolgált. Lehetővé tette, hogy a centrumországok érdekeinek megfelelően egyrészt a tiszta tudományosságra hivatkozva kikerüljön az uralom fő eszközéül szolgáló természet- és társadalomtudományból az etikai-értékelő mozzanat, másrészt egy magára valamit is adó társadalomtudományi művel szemben elvárt száraz tudományosság értelmezhetetlenné és élvezhetetlenné tette e szövegeket a laikusok számára, akik így végső soron nem fogadhatták be a tudományok eredményeit. Wallerstein kifejezésével élve: elvált egymástól a *szép*, a *jó* és az *igaz*. A humántudományok kettős felosztásának imperialista geopolitikai vetülete is volt. Mivel a nomotetikus tudományok számára kvantitatív módon értelmezhető adatsorok csak a centrumállamok esetében álltak rendelkezésre, ezért ebből azt a következtetést vonták le a nyugati tudósok, hogy az emberi magatartás általános szabályait a nyugati világban kell keresni. A gyarmati uralom alá hajtott „primitív népekkel”, illetve egykori magaskultúrákkal foglalkozó tudósokhoz (antropológusok, orientalisták) pedig az idiografikus megközelítés állt közelebb, mivel elképzelésük szerint olyan társadalmakat vizsgáltak, melyek az általuk egyetemesnek gondolt modernizáció útján lemaradtak, azaz csak egyediségükben vizsgálhatók. Amennyiben viszont így áll a helyzet, úgy feltétlenül szükséges egy gyarmatosító hatalom, amely segíti a fejlődésben lemaradt területeket, hogy azok elsajátíthassák a főszabálynak tekintett nyugati magatartásformákat. Ebből viszont az is következik, hogy az a tudásstruktúra, amely megkérdőjelezi az előbbi tudományelméleti premisszákat, és amely rendszerekben gondolkodva egyesíti magában az igazságra és a helyesre törekvést, szükségszerűen lerombolja a kapitalizmus alapjául szolgáló geokultúrát is. Az alternatívát kínáló mozgalmak világrendszerbe integrálása, az új típusú tudományosság megjelenése a geokultúra, s benne a társadalomtudományok válságához vezetett. „Annak története, hogy mi is történt a társadalomtudományokkal, annak története is, hogy milyen hatással volt a 68-as forradalmi hullám a világrendszerre” (153).

A jelenkor krízise, amelyet az 1968-as forradalmi mozgalmak mutattak meg igazán, egy rendszerszintű válság, ahol olyan, a vilárendszer logikájából következő feszültségek erősödtek fel, amelyeket a vilárendszer eszközeivel már nem lehet kezelni. A válság ugyanis egyszerre érinti a kapitalizmus tőkefelhalmozásra építő logikáját, illetve az ezen alapra épülő geokultúrát. Wallerstein szerint jelenleg a vilárendszer bifurkál, vagyis két alternatív megoldás elé kerül. Az egyik megoldást a davosi *Világgazdasági Fórum* kínálja, ami a neoliberális rend és a washingtoni konszenzus további területekre való kiterjesztését javasolja. Az ezzel szembeni megoldást a Porto Allegreben összeülő *Világtársadalmi Fórum* képviseli, ami a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentését célul kitűző társadalmi mozgalmak fóruma. Davos és Porto Allegre végső soron a francia forradalomból ismert szabadság és egyenlőség kérdésében elfoglalt különböző pozíciókat szimbolizálja. Wallerstein nem titkolja, hogy hozzá a Porto Allegre által kínált megoldás áll közelebb.

A kötet tartalmi bemutatása után érdemes néhány szóban kitérni annak szerkezetére. Először is kiemelendő Koltai Mihály Bence fordítása, ami minden tekintetben megfelelő: egyszerre didaktikus és szakszerű, az olvasmányos stílus pedig gondoskodik arról, hogy a *szép* is visszakerüljön a társadalomtudományok világába. A kötetet fogalomtár zárja, amelyben a szerző röviden definiálja és összefoglalja a főszövegben már tárgyalt fogalmakat, az egyes szócikkek között ötletes kereszthivatkozási rendszert alkalmazva. A fordító által fontosnak érzett szakkifejezések angol és francia eredetije is fel van tüntetve, ami a könyv egyik célközönségének tekintett egyetemi hallgatók számára segítséget jelenthet a nemzetközi szakirodalomban való eligazodáshoz.

A könyv szerkesztésére vonatkozóan azonban néhány kritikai megjegyzést is kell tennünk. Propedeutikus műről lévén szó, az előszó hiánya még elnézhető, hiszen maga a szerző mutatja be főbb célkitűzéseit. Viszont a bevezetőben elvárható lett volna legalább egy rövid életrajzi vázlat, a magyarul megjelent főbb művek feltüntetésével. A bibliográfia mindössze a *Modern világgazdasági rendszer kialakulását* tünteti föl magyarul elérhetőként (206),⁴ és a Wallerstein teljes munkásságát feltüntető angol nyelvű linkre⁵ (206) hivatkozik – amely azonban sajnos már nem működik. Amennyiben internetes hivatkozás szerepel, úgy célszerű lett volna a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Szociológiai Gyűjteménye által összeállított, Magyarországon elérhető Wallerstein-művek bibliográfiájára is hivatkozni.⁶ A kötetben szereplő művek magyar kiadásainak feltüntetése sem következetes, mert például Arghiri *Értéktörvény és egyenlőtlen csere* (208) című

⁴ Wallerstein, Immanuel M. 1983: *A modern világgazdasági rendszer kialakulása. A tőkés mezőgazdaság és az európai világgazdaság eredete a XVI. században*. Gondolat, Budapest.

⁵ <http://fbc.binghamton.edu/cv-iw.pdf>

⁶ http://www.fszek.hu/konyvtaraink/kozponti_konyvtar/szociologiai_gyujtemeny/?article_hid=2675 – (Utolsó letöltés: 2012. szeptember 27.)

munkája,⁷ illetve Kondratyevnek a „hosszú ciklusról” szóló írásai (212) részben,⁸ Wolf *Európa és a történelem nélküli népek* (213) című munkája viszont teljes egészében elérhető magyarul.⁹ Az eredeti angol terminológia használatának indokoltsága egyes esetekben nem világos: például a többször előforduló „társadalomtudomány” kifejezés először a 20. oldalon bukkan föl, mégis csak a 150. oldalon kapjuk meg a *social science* kifejezést. Nem teljesen világos a fogalmi válogatás szempontrendszere sem: a kapitalista gazdaság egyik alappilléérének számító háztartás például nincs angolul meghatározva, ezzel szemben a szakszervezeti erő, -szerveződés, -akció, -akcióba lépni kimerítően szerepel (160–163). A fejlesztési politika (*developmentalism*) a 38. oldalon és a 173. oldalon is szerepel, utóbbi esetben a fejlesztő állam szinonimájaként is használva.

Ami a könyv magyarországi környezetre való hatását illeti: Wallerstein nagy narratívája alternatív világmagyarázatot kínál a hazai közvélemény előtt ismert más gondolkodók, például Samuel Huntington¹⁰ és Francis Fukuyama¹¹ művei mellett. Wallerstein maga is vitatkozik e szerzőkkel, nevük említése nélkül. Huntingtonra szövegszerűen utal, annak kapcsán, hogy a szabadság és egyenlőség kérdése körüli küzdelmek civilizációk összecsapásának tűnhetnek, de valójában nem azok (177). Fukuyamának a történelem végéről szóló esszéjével szemben Wallerstein azt hangoztatja, hogy a történelem ezen kapitalista szakaszának van csak vége, az új rendszer más, akár a liberális értékrendtől eltérő geokultúrát is létrehozhat (178–180).

Wallerstein könyve különösen aktuálisnak tekinthető a hazai társadalomban és politikai életben végbemenő átrendeződés folyamatában. Wallerstein segítséget nyújthat például a magyar baloldalnak az útkeresésben. Ideológiailag támogathatja a neoliberális kulturális mintázattal való szakítást, illetve a szociáldemokrata értékekhez és a nemzeti ideológiához való vissza-, illetve odatalálást. Andor László, Szigeti Péter és Artner Annamária hasonló tárgyú műveit erősítve hozzá tud járulni egy rendszerkritikai értelmiség kineveléséhez. Egy nemzetközileg elismert baloldali gondolkodó alapműve nyomán a szélesebb hazai olvasóközönség újra legitimnek fogadhatja el a jelenleg rossz szájízt maga után hagyó marxi hagyományt.

Mészáros Tamás

⁷ Arghiri, Emmanuel 1983: Az egyenlőtlen csere. In: Szentes Tamás – Miszlivetz Ferenc (szerk.): *Egyenlőtlen nemzetközi csere vagy a cserepartnerek egyenlőtlensége*. Fejlődés-tanulmányok 5. ELTE ÁJK–Marx Károly Közgazdaság-tudományi Egyetem, Budapest, 1–89.

⁸ Kondratyev, Nikolaj D. 1980: A gazdasági fejlődés hosszú hullámai. *Történelmi Szemle* (23.) 2. 241–269.

⁹ Wolf, Eric R. 1995: *Európa és a történelem nélküli népek*. Osiris, Budapest.

¹⁰ Huntington, Samuel P. 1998: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Európa, Budapest.

¹¹ Fukuyama, Francis 1994: *A történelem vége és az utolsó ember*. Európa, Budapest.